

İslâmî
Türk Edebiyatı
Sempozyumu

Arap ve Türk Edebiyatında Dinî Edebiyatın Müsterekleri

Prof. Dr. Mehmet Akkuş¹

Hiç şüphe yok ki İslâm, Türk milletinin hayatında büyük ve köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Milâdî 10. asırda Müslüman olan Türkler, bu tarihten itibaren Allah katında yegâne din olan İslâm'a göre hayatlarını şekillendirmişlerdir. “*Yeni medeniyet ilim, fikir ve edebiyat târihinde hakikî bir dönüm noktası, yeni bir merhale olmuştur. İlk anda dikkati çeken bir değişme dil sahasındadır.*” “*Diğer taraftan Türklerin bu î mân ve medeniyeti daha iyi tanımak, onun ilmîni ve ideolojisini kavramak için, Müslümanlığın din ve ilim dili Arapçayı öğrenmeleri gerekmiştir.*”²

Türkler, İslâm'ı daha iyi öğrenebilmek, ibâdetlerini daha iyi yapabilmek, Kur'ân ve sünnete daha iyi tâbi olmak için ilk zamanlardan beri Arapça öğrenmeye başlamışlardır. İslâm'ı kısa zamanda öğrenmek ve öğretmek için, daha önce kullanmış oldukları Göktürk ve Uygur alfabelerini bırakarak Kur'ân yazısı olan Arap harflerini kullanmaya başlamışlardır.

Müslüman olan Türk kavimlerinin hayatındaki değişiklik sadece î mân ve ibâdet açısından olmamıştır. İslâm kültürü artık sosyal hayatta da yerini almış, çocuklarına isim verirken sahâbenin isimleri öne çıkmış, onlara İslâm'ı öğretirken peygamber kıssaları ve sahâbenin örnek hayatları dikkate alınmıştır. Bunun için de İslâmî eserler kaleme alınmaya başlanmış, başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olmak üzere Arapçadan birçok eser tercüme edilmiş veya bazı eserlere şerhler yazılmıştır.

Müslüman Türkler her ne kadar meydana getirdikleri ilk eserlerini Fars edebiyatının tesiriyle meydana getirmiş olsalar da, eserlerin muhtevâsı, şiirdeki vezin ve kâfiyeler, nazım şekli ve türleri, edebî sanatlar, İranlıların da etkisinde kaldıkları Arap edebiyatı ve Arapçadan esinlenerek ortaya koymuşlardır.

Şüphesiz bu ilişkiler tek taraflı olmamıştır. Cahiliye döneminden iti-

¹ Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı.

² Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Basımevi, İst. 1998, c. I, s. 80-92.

baren Araplar, Türkleri tanımakta idiler. Şiirlerinde Türklerden ve onların durumlarından bahsetmekte idiler. Suudi Arabistanlı değerli dostum Türkolog Doç. Dr. Mes'ad Süveylim eş-Şâmân, "*Hicrî 7. Asrın Sonlarına Kadar Arap Şiirinde Türkler*" başlıklı kıymetli makalesinde, Arap şairlerinin çok eski devirlerden beri şiirlerinde Türklerden bahsettiklerini örnekleriyle ortaya koymuştur.³ Ancak Türk şiirinin ve edebiyatının Arap edebiyatı üzerindeki etkisi sınırlı olmuştur.

Agâh Sırrı Levend '*Türk Edebiyatı Tarihi*' adlı eserinde Arap edebiyatı üzerinde dururken Abbasîler zamanında Türklerin Arapçayı daha çok benimsediklerini kaydetmektedir.⁴

Biz bu tebliğimizde Türklerin Karahanlılar zamanından beri meydana getirdikleri edebî eserlerde, Arap Dili ve Edebiyatının tesirleri üzerinde durmak istiyoruz.

Arap edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki tesirlerini iki açıdan ele almak mümkündür:

1. Arap Şiirinin Türk Şiiri Üzerindeki Nazım Şekli ve Vezin Bakımından Etkisi
2. Arap Edebiyatının Türk Edebiyatı Üzerinde Nazım Türleri, Muhtevâ ve Edebî Sanatlar Bakımından Etkisi

1. Arap Şiirinin Türk Şiiri Üzerindeki Nazım Şekli ve Vezin Bakımından Etkisi

Orta Asya'dan beri Türk topluluklarının hayatlarında edebiyatın önemli yeri vardır. Arapların çöldeki hayatları gibi göçebe olarak yaşayan Türklerde, özellikle sözlü edebiyatın hâkim olduğu ilk devirlerde şiir hep ön plandadır. Önceleri millî vezin kabul edilen hece ölçüsünün yerini zamanla Arap edebiyatının aruz vezni almıştır. Dolayısıyla şimdilik ilk örnekleri 11. asırdan itibaren var olduğu tespit edilen Türkçe manzum eserlerde Arap şiirinin yegâne vezni olan aruzun çeşitli bahirleri kullanılmıştır.

Türk edebiyatının elimizde mevcut olan, İslâmî muhtevâlî ilk eserleri olan Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseriyle Edîb Ahmed b. Mahmûd-ı Yükneci'nin *Atebetü'l-Hakâyık* adlı eserleri aruz vezninin *Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül* kalıbıyla yazılmıştır. Daha sonraki dönemlerde hemen hemen Türk şiirinin ekseriyetinde bu tesir devam etmiştir.

³ العدد الأول للسنة السابعة عشر، 1411 مجلة الدارة، دار الملك عبد العزيز بالرياض

⁴ Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi Giriş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, c. I, s. 179-211.

Bilindiği gibi Arap şiirindeki aruz vezni üzerinde ilk tasnif faaliyeti yapan İmam Halil b. Ahmed'tir (ö. 786). Türkler, Müslüman olduktan sonra ortaya koydukları manzum eserlerinde Arap şiirinde kullanılan bahirlerden birçoklarını kullanmışlardır. Bu bakımdan konuyu öncelikle aruz açısından ele alacak olursak, Arap edebiyatındaki aruz bahirlerinin büyük çoğunluğu Türkçe şiirlerde kullanıldığını müşahede ederiz. Cem Dilçin, Arap aruzunda 19, İran ve Türk şiirinde ise 14 bahir kullanıldığını söylemektedir.⁵

Türkçe şiirlerde en kullanılan aruz bahirleri:

1. **Bahr-ı Hezec** (Mefâilün/ Mefâilün/Mefâilün/ Mefâilün),
2. **Bahr-ı Recez** (Müstef'ilün/ Müstef'ilün/ Müstef'ilün/ Müstef'ilün),
3. **Bahr-ı Remel** (Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün),
4. **Bahr-ı Münserih** (Müfte'ilün/ Fâilün / Müfte'ilün/ Fâilün),
5. **Bahr-ı Muzâri'** (Mef'ûlü/ Fâilâtü/ Mefâilü / Fâilün),
6. **Bahr-ı Muktedab** (Fâilâtü/ Müfte'ilün),
7. **Bahr-ı Müctes** (Mefâilün/ Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün),
8. **Bahr-ı Seri'** (Müfteilün/ Müfteilün/ Fâilün),
9. **Bahr-ı Karîb** (Mef'ûlü/ Mefâilü/ Fâilün),
10. **Bahr-ı Cedîd** (Feilâtün/ Mefâilün/ Feilün),
11. **Bahr-ı Müşâkil** (Fâilâtü/ Mefâilü/ Feülün),
12. **Bahr-ı Mütেকârîb** (Faülün/ Faülün/ Faülün/ Faülün),
13. **Bahr-ı Mütedârik** (Fâilün/ Fâilün/ Fâilün/ Fâilün),
14. **Bahr-ı Kâmil** (Mütedefâilün/ Mütedefâilün/ Mütedefâilün/ Mütedefâilün).

Aruz vezninin başlangıçtan beri edebiyatımızdaki gelişimine dair geniş bilgi veren Nihad Sami Banarlı, Türk aruzunda en çok kullanılan bahirleri örnek şiirlerle geniş bir şekilde anlatmıştır.⁶

Arap şiirinin sadece vezin bakımından değil, nazım şekilleri açısından da Türk edebiyatı üzerinde tesiri olmuştur. Bilindiği gibi Arap şiiri öncelikle beyitlere dayalı nazımdır. Bu şiirin esas nazım şeklini oluşturan Arap edebiyatında ilk olarak Mühelhil'in ortaya koyduğu kasîde nazım şekli aynıyla Türk edebiyatında yer almıştır.

⁵ Bkz. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005 (8. baskı), s. 3-6.

⁶ Bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, c. I, s. 151-181.

Kasîdelerdeki nesîb, teşbîb, medhiye, tagazzül, fahiye ve duâ bölümleriyle matla' ve makta' beyitleri, kâfiye şekilleri her iki edebiyatta da aynıdır. Bunun yanı sıra kasîdelerdeki *tagazzül* bölümünden hareketle Türk şiirinde daha ziyade *gazel* nazım şekli kullanılmıştır.

Beyit esasına dayanan bir başka şekil de Arapçada *müzdevce* denilen ve Farsça ve Türkçede *mesnevî* diye adlandırılan nazım şeklidir. Mesnevî, aruzun kısa kalıplarıyla ve her beyit kendi arasında kâfiyeli olduğu için Türk edebiyatında çok başvurulan bir şekildir.

Kasîde ve gazelin yanı sıra beyitlere mısralar ilave edilerek yeni nazım şekilleri de geliştirilmiştir. Bunların isimlendirilmesi de yine Arapçadır. Beyitlere iki mısra ilavesiyle *murabba* veya *terbi'*, üç beyit ilavesiyle *tahmis* veya *taştîr*, dört ilaveyle *tesdîs*, beş ilavesiyle *tesbi'*... şeklinde şiirler yazılmıştır.

Beyitlerin dışında kıt'a hâlinde yazılan şiirler de yine Arapça olarak isimlendirilmektedir. Bunlar da üç mısradan meydana gelenlerine *müselles*, dört mısradan olanlarına *murabba'* ve sırasıyla *muhammes*, *müseddes*, *müsebba'*, *mütessa'* ve *muşşer* denilmiştir.

Bu izahlardan anlaşıldığı gibi Arap edebiyatı nazım şekilleri doğrudan Türk edebiyatına tesir etmiş, vezin ve kâfiye esaslarına riâyet edilmek kaydıyla bazılarında daha da ileri noktalara gidilmiştir.

2. Arap Edebiyatının Türk Edebiyatı Üzerinde Nazım Türleri, Muhtevâ ve Edebî Sanatlar Bakımından Etkisi

Cahiliye döneminden itibaren Arap şairleri ve şiiri, Türk şairleri üzerinde derin etkiler meydana getirmiştir. Arap edebiyatının Cahiliye, Muhadramûn, Müvelledûn ve Muhdesûn devirlerine ait birçok şairin kasideleri defalarca Türkçeye tercüme edilmiş ve bunlar üzerinde şerhler yapılmıştır.

Cahiliye döneminde şöhret bulan muallâka şairlerinin şiirleri Türkçeye tercüme edilmiş ve bu şiirlerin şerhleri yapılmıştır. Muallâka şairlerinden Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın oğlu olan Ka'b b. Zühayr'in *Bânet Suâd Kasîdesi* birçok şair tarafından tercüme, şerh, tahmîsleri yapılmıştır. Bunun yanında Hazret-i Peygamberin şairleri arasında yer alan Âmir b. Sinân el-Ekvâ (ö.628) Abdullah b. Revâhâ (ö.629), Ka'b b. Mâlik (ö.670) ve özellikle Hassân b. Sâbit'in (ö. 680) kasîdeleri tarih boyunca Türk şiirine etki eden manzumeler arasındadır.⁷

⁷ Halil İbrahim Şener, Türk Divan Edebiyatında Na't ve Bazı Na't Mecmûaları, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1986, Sayı III, s. 153.

Arap şairleri arasında eserleri Türk şairlerine en çok etki edenler Hazret-i Peygamber (s.a.s.) hakkında na't yazan şairlerdir. Bunların başında daha önce de bahs ettiğimiz gibi Ka'b b. Züheyr'in (ö.645) *Kasîde-i Lâmiyyesi* (Kasîde-i Bürde), Hassân b. Sâbit'in şiirleri, daha sonraki asırlarda yaşayan Muhammed b. Saîd el-Bûsirî'nin (ö.1294) *Kasîde-i Mîmiyyesi* (Kasîde-i Bür'e)'si başta gelmektedir.

Hz. Peygamber'in sahâbilerinden Hassân b. Sâbit'in müteaddid medhiyeleri, bazı Türk şairleri tarafından önce aynı vezin ve kâfiyede Arapça tahmis edilmiş, sonra bu metinler manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunlardan bir misali burada zikrelelim:

لشانكادراكالعولمقصر

بوصفكمفيمجدذاتهيقدر

لنعتكحسانيقولهاظفر

تشبيهكيدرالليلبلاتانور

ووجهكمنماءالملاحجازهر⁸

18. asır şairlerinden Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri bulunan Abdullah Salâhî (1717-1782)'nin⁹ bu manzumesindeki son iki mısra Hassân b. Sâbit'indir. Bunun her beytine üç mısra ilave edilerek Salâhî tarafından tahmîs edilmiştir. Şair, bu Arapça tahmisini aynı vezin ve kâfiye ile Türkçe olarak da ifade etmiştir.

*Beşer Fehmi senin idrâk-i şânında çü aksardır
Kim ola ki senin haddince ol vâfında akderdir
Velî tanzîm-i na'tın kavî-i Hassân ile hoş-terdir
Şebihin bedr oluptur lik zâtın andan enverdir
Letâfetde yüzün mâh-ı melâhatden de ezherdir*

1182-1235 yıllarında yaşamış olan Şerefeddin Ömer b. Ali (İbn-i Fârız) de kasîdeleri bakımından Osmanlı döneminde tesiri çok olan Arap şairlerdendir. Onun Kasîde-i Yâiyye, Kasîde-i Râiye ve özellikle "Hamriyye" adıyla meşhûr olan Kasîde-i Mîmiyyesi üzerinde birçok tercüme ve şerhler yapılmıştır.¹⁰

Bir başka kasîde ise İbnü'n-Nahvî nâmıyla meşhûr olan Ebu'l-Fazl Yusuf b. Muhammed b. Yusuf et-Tevrezî'nin Kasîde-i Münferice'sidir. Bu kasîde esasen kırk beyit olup birçok şair tarafından tahmîs, tercüme

⁸ Abdullah Salâhaddîn (Salâhî), Dîvân, Prof. Dr. Ali Birinci nüshası, vr. 42a.

⁹ Hayatı ve eserleri hakkında bakınız: Doç. Dr. Mehmet Akkuş, Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî'nin) Hayatı ve Eserleri, Milli Eğitim, Ankara 1998, s. 148.

¹⁰ Her üç kasîde de Mehmed Nâzım tarafından şerh edilmiş olup, Şems Matbaası tarafından 1328'de Dersââder'te basılmıştır.

ve şerhler yapılmıştır. Bunlar arasında mesela meşhûr Mesnevî şârihi İsmail Rusûhî-i Ankaravî de bulunmaktadır. Bu eser de matbudur.¹¹

İsimleri zikredilen bu kasîdeler üzerinde Türk edebiyatında müteadid manzum ve mensur tercümelere, Arapça ve Türkçe şerhleri, tahmîs ve tesbîleri yapılmıştır.

Şerefeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'îd el-Bûsirî (1213-1297)'nin Hazret-i Peygambere yazdığı *el-Kevâibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı na'tı (bir başka ismiyle el-Kasîdetü'l-Mîmiyye), genel olarak *Kasîde-i Bür'e* şeklinde tanınmaktadır. Zaman zaman Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'si ile karıştırıldığından aynı isimle meşhur olmuştur.

Osmanlı zamanından günümüze kadar Türk edebiyatı ve şairleri üzerinde önemli tesirleri olan Muhammed Saîd el-Bûsirî'nin bu eseri üzerinde en çok tercüme ve şerhler yapılan Arapça kasîdelerdendir. Birçok Türk şairi bu kasîdeye Arapça tahmîs ve tesbîler yapmışlardır. Bunlardan da birinin sadece matla beytinin tesbîini buraya almayı uygun gördük:

محمد جاء بالآيات الحكيم

مبشراونذيراجملة الأمم

ومخبيرايعهودالخلقفياقدم

وموصلاخيراالأحبايقياالحرم

فقلناقليلماطاشمنألم

أمنتذكرجيرانبذيسلم

مزجتدمعاجرممنمقله بدم¹²

Bu kıt'ada da baştaki beş mısra Niyâzî-i Mısri'ye ait olup 6. ve 7. mısralar Bûsirî'nin meşhûr Kasîde-i Bür'e'sindendir.

Bûsirî'nin kasîdesi üzerinde yapılan son manzum tercümelere Prof. Dr. Mahmut Kaya'nın eseri, emsalleri arasında en duygulu olanıdır.¹³ Şair önce beyitlerin Türkçe tercümesini vermiş, sonrada bu mânâdan aldığı ilhamla manzum olarak ifade etmiştir.

Resûl haz duyardı gece kalkmaktan

Hakk'ın huzûrunda fazla kalkmaktan

Ayaklar şişerdi namaz kılmaktan

Yazık bana yazık aykırı gittim

Onun sünnetine aykırı gittim

¹¹ Kasîde-i Münferice Şerhi, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

¹² Prof. Dr. Musa Yıldız, Kasîde-i Bürde Tesbii, Elif Yayınları, İstanbul 2007, s. 33.

¹³ Prof. Dr. Mahmut Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*.

Hazret-i Muhammed Hakk'ın sesidir
Her iki dünyanın efendisidir
Arap-Acem onun bendesidir
Zaman o gül gibi gül görmüş değil
Sen de o güzelin önünde eğil

Dîvân edebiyatında “iktibâs” ve “mülemma” da önemli edebî sanatlardandır. Bunlardan iktibâs, âyet ve hadislerden bir cümle veya kelimeyi manzumenin herhangi bir yerinde kullanmak demektir. Misâller:

Nezd-i Hak'ta kadrini bilmek dilersen ümmetâ
Gel “le-amruk”¹⁴ âyetin oku ne hoş takrîr eder

Bu beyitte bir Türk şairi olan Şemseddîn-i Sîvâsî şöyle sesleniyor.

“Ey ümmet! Allah'ın katında Hazret-i Muhammed'in derecesini bilmek istiyorsan gel Hicr Sûresi'ndeki “لعمرك” âyetini oku. Onun derecesi, bu âyette ne hoş anlatılmaktadır.”

Na'tlarda geçen âyet ve hadislerden iktibaslar şüphesiz sadece bunlardan ibâret değildir. Bunlara dair misaller Prof. Dr. Emine Yeniterzi tarafından örneklerle geniş bir şekilde ele alınmıştır.¹⁵

19. asrın Dîvân şairlerinden Ziyâ Paşa, Terkîb-Bend adlı manzumesinde şu beyti her bendin sonunda tekrarlamaktadır:

Zâlimlere dedirir bir gün kudret-i Mevlâ

قَالُوا لِلَّهِ أَقْدَارٌ لِّمَنْ عَلَّمَنَا¹⁶

Cenâb-ı Hakk'ın yüce kudreti zâlimlere bir gün, Yûsuf Sûresi'nde 91. âyette buyrulduğu gibi, “Allah'a and olsun ki, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı.” dedirir. Bu âyetin tamamı şöyledir:

قَالُوا لِلَّهِ أَقْدَارٌ لِّمَنْ عَلَّمَنَا وَإِنَّا لَكُنَّا لَخَاطِئِينَ

Bu âyetin vezne uygun gelen kısmı iktibas yoluyla şiirin ikinci mısraı olarak kullanılmıştır.

Türk edebiyatında mülemma sanatı vardır ki, Türkçe Arapça ve Farsça karışık olarak yazılmış gazellere denilmektedir. Genellikle gazelin beyitlerinin birinci mısraı Türkçe, ikinci mısraı da Arapça veya Farsçadır. Bunun aksi de olabilir.

Aşağıdaki gazel, meşhûr şair Fuzûlî'nin mülemma tazındaki gazeline güzel bir örnektir:

Ol müşk-bû gazâle iblâsım eyle vâzûb

¹⁴ Hicr Sûresi 72. âyet.

¹⁵ Divan Şiirinde Na't, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 81-163.

¹⁶ Yûsuf Sûresi, 91. âyet.

بلغصباسلامامسكيةالروائح

Olgaç Habîbe vâsil bizden hem ola gâfil

لا تقطعوا رسائلنا لكم الصرايح

Yüzde sirişk kanı söyler gam-ı nihânı

قد تظهر المعانيب الخطفيا الوائح

Men mübtelâ-yı hicrân menden irâğ cânân

والعمر كيفما كان مثلال رباحرائح

Aşkın Fuzûlî-i zâr terk etmek oldu düşvâr

يا عارفا بما صار لا تكثر النصائح

Manzum olsun, mensur olsun, İslâm tesirinde Türkçe kaleme alınan bütün eserlerde müşterek bazı vasıflar vardır. Arapça mensur eserlerde de görünen kitapların mukaddimelerinde Besmele, Hamdele, Salât u Selâm ile başlama âdeti Türkçe bütün eserlerde görülür. Yazılan eser ister manzum, ister mensur olsun; kitabın muhtevâsı ister dinî ilimler olsun, isterse tarih, edebiyat veya herhangi bir konuda olsun mutlaka bu esaslara riâyet edilmektedir.

Eser manzum ise, nazım türleri de bu muhtevâyâ göre isim almaktadır. Mesela bir kitabın başında önce besmeleyle başlayan ve Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini mevzû edinen bir manzume kaleme alınır ve buna "*Tevhîd Manzûmesi*" denilir. Manzume uzun veya kısa oluşuna göre farklılık arz ederse de mutlaka Tevhîd akîdesini iyice pekiştirmek için bu kısım hiç ihmâl edilmez. Şâirlerin divanlarının başında mutlaka yer alan ve genelde kasîde ve gazel nazım şekliyle tevhîd manzumesi yazmaları âdetten olmuştur. Bundan sonra da ekseriya münâcât manzumeleri bulunmaktadır.

Tevhîd ve münâcât manzumesini takip eden kısım ise na'tlardır. Bunlar Hazret-i Peygambere ittibâi, onun sünnetine tâbi olmayı konu edinen, âyet ve hadislerden iktibaslar yapılarak çoğu kez kasîde ve gazel nazım şekliyle kaleme alınmışlardır.

Gerek tevhîd manzumeleri ve gerekse na'tlar herhangi bir eserin başında bir iki manzume şeklinde yer aldığı gibi konusu sadece tevhîd ve na't olan müstakil eserler de bulunmaktadır.

Arap edebiyatında önemli yer işgal eden bazı manzum hikâyeler de Türk şâirleri tarafından benimsenmiş ve bu alanda birçok mesnevîler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında özellikle Leylâ ile Mecnûn ve Yusuf ile Züleyha başta gelmektedir.

Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında en çok etki eden metinlerden biri de Leylâ ile Mecnûn hikâyesidir. Bu hikâye, Agâh Sırrı Levend'in ifadesine göre milâdî 7. asrın sonlarında yaşamış olan ve İsfahânî'nin Kitâbü'l-Agânî'sinde Arapların Benî Âmir kabilesinden Kays b. Mülevvîh ile amcasının kızı Leylâ bt. Sa'd arasında geçmektedir. Önceleri sözlü bir halk hikâyesi iken daha sonraları yazıya geçirilmiştir.¹⁷ Arap edebiyatında yazılı olarak görülen Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, Ebûbekr el-Vâlibî'nin *Divânu Mecnûn Leylâ'sı*dır. Türkler arasında oldukça yaygın olan bu hikâyenin Farsça ilk örnekelerini de aslen Türk olan Nizâmî-i Gencevî (ö.1214) ile Emir Hüsrev (ö. 1325) yazmışlardır. Biz burada Arap ve Fars edebiyatlarından ziyâde Türk edebiyatındaki Leylâ ile Mecnûn hikâyelerinden bazılarına temas edeceğiz:

Bu hususta 16. yüzyılda, Doğu Türkçesiyle yazılmış iki önemli eser vardır. Birincisi, Hâtîfî'nin (ö. 1521) 1477'de Şehzâde Cem'e sunulan *Gülşen-i Uşşâk* adlı mesnevisi. İkincisi de Ali Şir Nevâî'nin (ö.1501) 1484'te kaleme aldığı *Leylâ vü Mecnûn*'udur. Bu hususta Çağatay lehçesi ile eser veren diğer şairler de şunlardır: Bihiştî (ö.1511), Celîlî (ö. 1569) ve Hakîrî (ö. 1524)

16. asırdan sonra Leylâ ile Mecnûn yazarlar oldukça çoktur. Bunlardan bazıları: Hamdullah Hamdi (ö.1503), Fuzûlî (ö.1556), Ahmed Rıdvan, Piriştineli Celalzâde Sâlih Çelebi (ö.1565), Kafzâde Fâizî (ö.1622), Örfî (ö.1772).

Son zamanlarda da Leylâ vü Mecnûn hikâyesine ilgi artarak devam etmiştir. Bu hususta manzum ve mensur olarak yayınlanan eserlerin gerek aynen gerek sadeleştirilerek yayınlanmasından bu durum anlaşılmaktadır. Fuzûlî'nin eseri, Prof. Dr. Hüseyin Ayan ve Prof. Dr. Muhammed Nur Doğan tarafından; Süleyman Tevfik (ö.1939)'in mensur Leylâ ile Mecnûn'u da Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından metni ile birlikte yayınlanmıştır.¹⁸ Prof. Dr. İskender Pala'nın yayını da günümüz neslinin kolayca anlaması için iyi bir çalışma olmuştur.¹⁹ Bu zikrettiklerimizden başka Leylâ ve Mecnûn konusu hakkında Türkçe olarak lisans, yüksek lisans, doktora tezleri yapılmış, muhtelif asırlarda telif edilmiş hikâyelerin metin neşri ve sadeleştirmeleri yayınlanmıştır.²⁰

¹⁷ Agâh Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1959, s. 6.

¹⁸ Süleyman Tevfik, Leylâ ile Mecnûn, (Hazırlayan: Kemal Yavuz), MVT Yayıncılık, İstanbul 2006.

¹⁹ İskender Pala, Leylâ ile Mecnun, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.

²⁰ Yrd. Doç. Dr. Hanife Koncu, "Leylâ ve Mecnûn Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları*

Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi

Konusunu Yûsuf Sûresi'nden alan ve âyette “*abseniü'l-kasas*”²¹ olarak belirtilen kıssanın da edebiyatımızda bir hayli şair tarafından ele alındığı bilinmektedir. Akşemseddin'in oğlu Hamdullah Hamdi'nin (1449-1503) hamsesinde yer alan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi benzerleri arasında en meşhur olanlarındandır.²² Yurt içi ve yurt dışındaki elyazma eser kütüphanelerinde şimdilik yüzden fazla nüshasının bulunması bu eserin halk üzerindeki etkisini göstermektedir.²³

Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde olduğu gibi bu konuda da, özellikle eski edebiyatımızda manzum, mensur birçok eser verilmiştir. Günümüzde ise üzerinde Türkçe olarak lisans, yüksek lisans, doktora tezleri yapılmış, muhtelif asırlarda telif edilmiş hikâyelerin metin neşri ve sadeleş-tirmeleri yayınlanmıştır.²⁴

Buraya kadar yaptığımız izahlardan ve verdiğimiz misallerden anlaşılacaktır ki Arap edebiyatının tarih boyunca, gerek şekil gerek muhtevâ yönünden Türk edebiyatı üzerinde büyük tesiri olmuştur. Orta Asya'daki ilk numûleri daha çok Türkçe kelimelerle ve hece vezniyle olan şiirin, daha sonraları İslâm'ın tesiriyle değiştiğini görmekteyiz. İran edebiyatının tesiriyle ilk yazılı örneklerinde aruz veznini kullanan Türkler, bu vezne uygun olması bakımından Arapça kelimelere daha çok yer vermeye başladılar.

Diğer taraftan dinî ilimlerde Arapçaya duyulan ihtiyacın yanı sıra Arap edebiyatına da o oranda ilgi arttı. Bunun sonucunda ilgi duydukları bu yeni edebiyatın şekil ve muhtevası da aynı ölçüde manzum ve mensur eserlerde tesirini gösterdi. Böylece Arapça olarak îmân ve akâide dair yazılmış eserler, Hazret-i Peygamberin methine dair söylenmiş na'tlar Türk edîb ve şairlerinin örnek aldığı metinler olmuştur. Bunun için günümüze kadar birçok Arapça kasidenin, manzum veya mensur bir hayli risâlenin tercüme ve şerhleri, nazîre ve tahmisleri yapılmış, hâlen de yapılmaktadır.

Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, c. 5, Sayı 10, s. 597-615.

²¹ Yûsuf Sûresi, 3.

²² Yrd. Doç. Dr. Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

²³ Bkz. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 306-323.

²⁴ Yrd. Doç. Dr. Hanife Koncu, “Yusuf ve Züleyhâ Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi II*, c. 5, Sayı 10, s. 617-630.